

Mezi etikou a estetikou: „Estetický“ spor mezi Bernardem z Clairvaux a Sugerem ze Saint-Denis*

**BETWEEN ETHICS AND AESTHETICS:
THE “AESTHETIC” DISPUTE BETWEEN
BERNARD OF CLAIRVAUX AND SUGER
OF SAINT-DENIS**

ROMAN KUCSA

Filozofická fakulta

Univerzita Palackého v Olomouci

Křížkovského 10

771 80 Olomouc

roman.kucska@gmail.com

ABSTRAKT

The presented study deals with one of the best-known medieval disputes on beauty and art. It tries to valorize possible mutual influences and relations between the main actors of this argument: Bernard of Clairvaux and Suger of Saint-Denis. The work derives from Erwin Panofsky's thesis, which states that Suger was, in his work, driven by the effort to defend his actions from Bernard of Clairvaux's complaints. The text tries, on a very limited space, to both present the contemporary discussion and to valorize the preserved sources, which are relevant in context of this issue (it deals both with the authors' texts and their correspondence). Last but not least, the study suggests some of the possible new ways of interpreting of the authors' key works: that is especially *Apologia ad Guillelmum Abbatem* from Bernard of Clairvaux and *De administratione* from Suger of Saint-Denis.*

* Zpracování článku bylo umožněno díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené roku 2015 Univerzitě Palackého v Olomouci MŠMT ČR. Projekt: Historické řešení současných filosofických problémů; IGA_FF_2015_004. Dále děkuji Centru pro práci s renesančními texty (r. č. CZ.1.07/2.3.00/20.0026) za podporu při tvorbě předchozích variant textu, stejně jako Filozofické fakultě Univerzity Palackého, jejíž podpora zahraniční mobility mi umožnila uskutečnit několikadenní studijní pobyt v Staatsbibliothek zu Berlin.

— V této své drobné stati mám v úmyslu blíže se zabírat jednou z nejznámějších a nejdiskutovanějších středověkých pří týkající se problému krásy a umění. Vztah západního latinského středověku k umění byl přinejmenším v jeho počátcích velice nejistý¹ a tato nejistota z něj nikdy úplně nevymizela – strach před tělesným světem, smyslovým vnímáním, silou umění a obava z modloslužby tento vztah silně utvářely. To se samozřejmě podepsalo i na teoriích umění a samotný pojem „estetika“ je pak pro středověk použitelný vždy pouze s výhradou: ve středověku nikdy nevznikl estetický spis v pravém slova smyslu a tento pojem nikdy nebyl v našem dnešním významu použit. Spisy vztahující se

k umění a k problematice krásy se však v tomto období objevují a autoři figurující v názvu předložené práce patří v těchto souvislostech snad k nejzmiňovanějším. Jejich spor Jindřich Chalupecký ve své knize *Evropa a umění* považuje dokonce za konfrontaci západní a východní kulturní oblasti.²

Suger i Bernard patřili k čelným aktérům „renesance 12. století“ ve Francii; v době svého úřadu v první polovině daného století nabyli výrazné moci, vlivu a autority.³ Ideově se však výrazně

2 Chalupecký 2005, s. 223. To je tvrzení možná přehnané, ale je zřejmé, že se v tomto sporu setkávají odlišné tradice platonismu v pozdní antice a potažmo v celém středověku: tradice augustinovská a pseudodionysiovská.

3 Srov. Köpf 1995 či Linscheid-Burdich 2004. U Bernarda z Clairvaux byly jeho

1 Viz Chalupecký 2005, s. 223–224.

rozcházel: Suger, benediktin, opat jednoho z nejmocnějších opatství ve Francii, a Bernard, hlavní představitel teprve nedávno vzniklého (a mohutně se rozšiřujícího) cisterciáckého řádu kázajícího chudobu a odříkání. Tato konstelace hrozila silnými střety, ale zdá se, že po reformě, kterou pod vlivem kritických Bernardových výtek Saint-Denis prošla, spolu tyto osobnosti na veřejné úrovni uzavřely příměří. Možná i při vědomí toho, jak mnoho by si mohli ublížit. Na rovině ideové (týkající se výzdoby opatského kostela) sledoval Suger cíle protikladné Bernardovým. Dříve než se na jejich vztah podíváme blíže, rád bych drobně pojednal o recepci této problematiky v moderním bádání.

Do sugerovských bádání nezasáhl nikdo tak výrazně jako Erwin Panofsky svou statí *Suger, opat ze Saint-Denis*, v níž mimo jiné Bernarda z Clairvaux poprvé ustavuje jako oponenta Sugerova. Panofsky (1892–1968) napsal tuto stať jako úvod ke svému překladu tří obsahově spjatých Sugerových spisů (*Ordinatio, De consecratione, De administratione*) do angličtiny, který vytvořil u příležitosti osmistého výročí svěcení chórové části Saint-Denis. Stať sklídila veliký ohlas a stala se mnohem známější než

samotný překlad, který uvozovala. Bez nadsázky se dá říci, že Panofsky tímto spisem založil novou větev sugerovského bádání. Jeho text je velice poutavý, napsaný živým jazykem. Podává nám obraz čínorodého opata, který nám dovolil nahlédnout až do svého soukromí. Na mnoha místech se pokouší podat Sugerův psychologický profil, vycházející z některých známých skutečností opatova života (dětství v kostele, chudý původ apod.), a také tvrdí, což je pro náš článek zajímavé především, že jedním z hlavních důvodů, proč Suger začal sepsávat svá díla, byl nesouhlas a nespokojenost Bernarda z Clairvaux (a snad i některých členů vlastního opatství).⁴ Podle Panofského měl Suger svými spisy bránit své počínání, svůj sklon obdivovat nákladně vyzdobené liturgické předměty, ospravedlnit svůj vztah k umění a kráse, a tím vytvořit i jistou svou estetiku. Tento Sugerův sklon k velebení nádhery je ve spisech jistě patrný. Panofsky ho dokládá hned několika místy⁵ a zároveň je přesvědčen, že Sugerova reakce na církevní obřad, stejně jako na účinek chrámového prostoru, je převážně estetická. V souvislosti s Bernardem pak cituje zejména místo z třetí části *De administratione* a jako klíčová pasáž se mu jeví *De admin. 231–238*.⁶ Tato část má skutečně

politické působení (zejména jeho angažovanost na druhé křížové výpravě) i politická relevance jeho díla v literatuře hojně zmiňovány (shrnutí nabízí mj. Köpf 1995). Za jeho života dosáhl cisterciácký řád nebývalého vlivu a v roce 1145 dosedl na papežský stolec jako Evžen III. člen cisterciáckého řádu. U Sugera se možné politické motivy v jeho díle hledají až v posledních letech (srov. mj. Linscheid-Burdich 2004; Markschie 1995; Adámková 2006a).

4 Panofsky 2013, s. 155.

5 Viz Panofsky 2013, s. 144–155.

6 *De admin. 231–238*: „(231) Habundent unusquisque in suo sensu; michi fateor hoc potissimum placuisse, ut quecumque cariora, quecumque carissima sacrosancte eucharistie amministrationi super omnia deservire debeant. (232) Si libatoria aurea, si fiale auree et si mortariola aurea ad collectam sanguinis hircorum aut vitulorum aut vacce ruffe ore

polemický charakter: poté, co na základě pasáže z *Nového zákona* (Žd 9,13–14) vyjadřuje své přesvědčení, že kde jinde by se již měly používat „zlaté vázy, drahé kameny a věci, které jsou mezi ostatními stvořenými věcmi nejdražší“⁷, než při svatém přijímání, se obrací na ty, „kdo tomuto názoru nedávají plně za pravdu a namítají, že pro tuto službu stačí mít jen svatou mysl, čisté srdce a zbožný zá-
měr“⁸. Doznává, že na tomto záležití především a obzvláště,⁹ avšak také dodává,

Dei aut prophete iussu deserviebant, quanto magis ad susceptionem sanguinis Iesu Christi vasa aurea, lapides preciosi, queque inter omnes creaturas karissima continuo famulatu, plena devocione exponi debent. (233) Certe nec nos nec nostra his deservire sufficimus. (234) Si de sanctorum Cherubim et Seraphim substantia nova creatione nostra mutaretur, insufficientem tamen et indignum tante et tam ineffabili hostie exhiberet famulatum. (235) Tantam tanem propiciationem pro peccatis nostris habemus. (236) Opponunt etiam, qui derogant debere sufficere huic amministrationi mentem sanctam, animum purum, intentionem fidelem. (237) Et nos quidem hec interesse precipue, proprie, specialiter approbamus. (238) In exterioribus etiam sacrorum vasorum ornamentis nulli omnino eque ut sancti sacrificii servitio, in omni puritate interiori, in omni nobilitate exteriori debere famulari profite-
mur.“ Zmíněné tři Sugerovy spisy týkající se kláštera Saint-Denis (*Ordinatio, De consecratione, De administratione*) cituji podle vydání Suger 2006, ze kterého přebírám i překlad z pera Ivy Adámkové. Zde se jedná o s. 320–323. Latinský originál zároveň uvádím pouze u pasáží, které jsou klíčové pro naše téma, tj. vztahující se k estetice, architektuře a výzdobě kostela apod. U ostatních pasáží pouze odkazují k již zmíněné latinsko-české edici Sugerových spisů.

7 *De admin.* 232.

8 *De admin.* 236.

9 *De admin.* 237.

„že svaté Oběti je třeba sloužit tak jako vůbec ničemu, totiž ve veškeré vnitřní čistotě a vnější nádheře“¹⁰. Není těžké odhalit, že těmi, „kdo tomuto názoru nedávají plně za pravdu“, jsou myšleni cisterciáci.

Na jiném místě¹¹ se odvolává na tradiční místo *Starého zákona* (Ž 26,8), kterým chce své zalíbení v kráse kostela také ospravedlnit. Je zajímavé, že se citace tohoto žalmu objevuje i v pro nás klíčových pasážích Bernardovy *Apologia ad Guillelmum Abbatem* (§ 28–29)¹², kde tento verš na jednu stranu Bernard uvádí na obranu výzdoby chrámu, na druhou stranu však upozorňuje, že je výzdobu možno trpět v kostelích, kde může být prospěšná skromným a zbožným duším (a škodlivá duším marnivým a chamtivým), ale v kláštorech podle něj nemá výzdoba místo.¹³

10 *De admin.* 238.

11 *De admin.* 224: „Unde cum ex dilectione decoris domus Dei aliquando multicolor gemmarum speciositas ab exintrinsicis me curis devocaret, sanctarum etiam diversitatem vitutum de materialibus ad imaterialia transferendo honesta meditatio insistere persuaderet, videor videre me quasi sub aliqua extranea orbis terrarum plaga, que nec tota sit in terrarum fece, nec tota in celi puritate, demorari, ab hac etiam inferiori ad illam superiorem anagogico more Deo donante posse transferri.“ (Suger 2006, s. 318–319)

12 Pracuji s dvojjazyčným latinsko-německým vydáním sebraných spisů Bernarda z Clairvaux a z tohoto vydání cituji i všechny pasáže z jeho díla. Pro nás klíčové svazky jsou uvedeny v bibliografii na konci příspěvku. *Apologia* se v tomto vydání nachází ve sv. II. (Bernard von Clairvaux 1992a, s. 144–201). Případné překlady Bernardovy *Apologie* do češtiny jsou autora tohoto článku.

13 *Apol.* 28: „Domine, dilexi decorum domum tuae et locum habitationis gloriae

V tomto sporu jde obecně jednak o problém chudoby církve, který se v jejích dějinách objevuje pravidelně, a jednak o odlišný názor na charakter a účel svatostánku i samotného mnišství. Bernard hájí evangelijní chudobu, prostotu a jednoduchost a prostor kostela spíše uzavírá před laickou veřejností. Noblesu a krásu svatostánku odmítá na základě přesvědčení, že mnichy i věřící tento nabubřelý lesk pouze odvádí od modlitby k materiálním, pomíjivým věcem vezdejšího světa. Ukazuje na jejich nepotřebnost a zbytečnost a označuje je jako *superfluitas* (nadbytečnost). Dosti odlišný dojem máme z líčení Sugerových. Chce opravit kostel, aby mohl pojmout více návštěvníků, kterým vychází vstříc i translací ostatků „svatých Mučedníků“ z krypty do nového chóru, který zdobí nákladnými krásnými vitrajemi, zlatými předměty osázenými drahokamy apod.

Nejpřiléhavěji by se snad dalo říci, že cisterciácký duch váhá na rozhraní estetiky, pro kterou je vnímatelná krása obrazem a odrazem dokonalosti, a etiky, která naopak upozorňuje na nebezpečnost a marnivost krásy. Vědomě volí hledisko etické: v umělecké tvorbě rozhoduje její účel a *podnět*. Na základě této specifické spirituality vytváří cisterciácký řád vlastní pojetí architektury svých kostelů: přísná funkčnost,

tuae. Assentio: patiamur et haec fieri in ecclesia, quia est noxia sunt vanis et avaris, non tanem simplicibus et devotis. Ceterum in claustris, coram legentibus fratribus, quid facit illa ridicula monstruositas, mira quaedam deformis formositas ac formosa deformitas?“ (Bernard von Clairvaux 1992a, s. 196)

účelnost a dokonalá matematická proporcionalita jsou určujícími faktory těchto staveb. S gotickou architekturou je spojuje otevřenost světlu, jsou však zakázány vitraje (okna cisterciáckých kostelů jsou čirá), kostelní věže i bohatší skulpturální výzdoba.¹⁴

K Bernardovi je ještě na tomto místě nutno uvést několik upřesnění. Nelze totiž říci, že by světské vědění zahrnoval naprosto (sám traktoval některá témata, např. o svobodné lidské vůli).¹⁵ Ohrazoval se pouze vůči jeho průniku do otázek víry a Boha. Šlo mu o spásu duše, pro kterou je pramálo potřeba neustálých pochyb a neúčelné filosofie. Je v ní naopak zapotřebí jistoty a vědění, jež ovšem slouží duchovnímu životu. Ani vůči světu a jeho kráse nebyl uzavřený (jak by se od askety mohlo čekat). Jeho popisy výzdoby (clunyjských?)¹⁶ kostelů jsou po formální stránce vznosné, psané vybranou latinou, po stránce obsahové vykazují přesnost

14 Cisterciácká architektura představuje zvláštní pozdně románský a raně gotický slohový proud vycházející z augustinské (spiritualistické a asketické) tradice. S gotikou ho spojuje to, že se jeho katedrály již otvírají světlu, jsou však stále poněkud těžkopádné. Velký důraz je kladen na důslednou funkčnost, účelnost a proporcionalitu stavby, živěné vírou v matematickou krásu a touhou vnést do umění takovou krásu, kterou v sobě mají vesmír a hudba. Zapovězeny jsou věže a bohaté gotické vitraje (použita jsou okna bílá). Omezena na minimum je i skulptura (srov. Blažiček, O. J., Kropáček, J. 1991, s. 41; Brunn 2013, s. 125–127, 153–155).

15 Viz mj. *De gratia et libero arbitrio* (srov. český překlad z pera M. Koronthályové: Bernard z Clairvaux 2004).

16 Srov. Rudolph 1988.

a citlivost, které jsou pro moderní bá-dání nedocenitelné.¹⁷

Pokusme se po této spíše obecné části, která shrnula základní relevantní okolnosti našeho sporu a v krátkosti popsala postoje jednotlivých jeho ak-térů, o ponor do pramenné základny a zhodnocení výše uvedených názorů. Zmíněná studie Erwina Panofského (i jeho další díla vedená v podobném duchu)¹⁸ je v posledních desetiletích vystavena velké kritice. Je jí vyčítána ahistoričnost, absence textové evidence apod. Revizionisté v čele s Christophem Markschiesem a Susanne Linscheid-Bur-dichovou se mimo jiné snaží pojímat Su-gerovy texty v kontextu širší pramenné základny a vycházet jen a pouze z docho-vaných pramenů.¹⁹ Mnohé z Panofského

závěrů se dnes zdají být překonány, jeho přesvědčení o zásadním vlivu Bernarda z Clairvaux na Sugerovu tvorbu však obstálo (ač s jistými korekcemi) i v ne-dávných kritikách. Podívejme se tedy blíže na dobovou korespondenci i ně-keré další klíčové pasáže ze Sugerova a Bernardova díla.

Co se týče jejich vzájemné kore-spondence, dochovalo se nám několik Bernardových dopisů a pouze jeden Sugerův. V úvahu pak ještě přichází Bernardův list adresovaný tehdejšímu papeži Evženovi III. (papežem mezi lety 1145–1153). Posledně zmíněný dopis při-pomíná i Vilém ze Saint-Denis, první Sugerův životopisec, jako doklad velké úcty, které se Suger u Bernarda těšil. Tento krátký dopis vzniklý po 18. únoru 1147 skutečně obsahuje mnoho chvály, kterou Bernard Sugera častuje.²⁰

Sugerův dopis je odpovědí na dopis Bernardův²¹ a je zároveň jedním z po-sledních, jež Suger za svého života na-psal²² (oba dopisy vznikly na přelomu

jiné možné motivace Sugerových spi-sů – v politickém působení (Markschies 1995; Linscheid-Burdich 2004; Adámková 2006a) či v rovině liturgické (Neuheuser 1994; Speer 2000). Další skupinu inter-pretů pak tvoří autoři, kteří se zaměřují na osobnost Erwina Panofského a snaží se tak ukázat nutnou relativnost jeho závěrů (př. Kidson 1987; Landauer 1994). K podrobnější analýze bibliografie vzta-hující se k Saint-Denis pak viz Suckale 1990; Adámková 2006a, 2006b.

17 Drobný pokus o komplexnější nazření Bernardovy osobnosti srov. v Kučsa 2015, s. 94–95.

18 Př. Panofsky 1957.

19 Jedná se o téma hojně probádané: v této studii není prostor se blíže zabývat dal-šími názory Erwina Panofského obsaže-nými v jeho zmiňované stati, drobnou bibliografickou poznámku bych však zde uvedl. Panofsky byl přesvědčen, že Suger své argumenty týkající se pojmu světla a krásy čerpal od pozdně antického no-voplatonika Pseudodionysia Areopagity, který byl shodou okolností považován i za titulárního patrona Sugerova opat-ství (shrnutí tohoto směru bádání nabízí např. Binding 2000, s. 43–53). Tato do-mněnka byla postupně oslabována až v průběhu 90. let. Jednak snahou nalézt i další možné zdroje Sugerových názor-ů (srov. př. Zinn, Jr. 1986, který pracuje zejména s možným vlivem Hugona od sv. Viktora; Markschies 1995 či Linscheid-Burdich 2004, kteří nachází paralely k Sugerovým formulacím v literatuře a v Písmu svatém), jednak úplným upouš-těním od této roviny díla a snahou ukázat

20 Ep. 309; viz Bernard von Clairvaux 1992b, s. 498–499. Komentář G. B. Winklera k to-muto dopisu obsahující i zmíněné přibliž-né datum jeho vzniku: tamtéž, s. 1159–1160.

21 Ep. 266; viz Bernard von Clairvaux 1992b, s. 390–393. Winklerův komentář pak tam-též, s. 1135.

22 Ep. XXV; viz Suger 1867, s. 239–284.

let 1150–1151). Smrtelně nemocný Suger v tomto dopise děkuje Bernardovi za velice intimní a hřejivou útěchu, která byla obsahem jeho psaní, a toto psaní Suger vnímá jako náhradu za Bernardovu návštěvu, již by si velice toužebně přál. Zmíněné texty velmi jasně dokumentují hluboký vzájemný respekt a vysoké hodnocení, stejně jako vzájemné osobní propojení, o kterých již byla řeč výše.

Dříve než se vyjádřím k asi nejcitovanějšímu Bernardovu dopisu z roku 1127, rád bych upozornil hned na dalších sedm dopisů,²³ které Bernard Sugerovi napsal v rozmezí let 1146–1149. Jedná se o dopisy veskrze pochvalné a toto množství upomíná na velmi intenzivní komunikaci mezi těmito muži.

První známý a často zmiňovaný Bernardův dopis pochází z roku 1127. Bernard v něm Sugerovi gratuluje k reformě jeho opatství a zároveň připomíná své dřívější výtky vůči poměrům v klášteře (vojáci, obchodníci, a dokonce ženy v křížové chodbě, kteří rušili klid na těchto místech). Úspěšnou reformu v Saint-Denis Bernard označuje jako dílo Boží, při němž byl Suger činným spolupracovníkem, a zlepšení poměrů v opatství zároveň vnímá i jako odraz zlepšení samotného jeho opata. V druhé části tohoto dopisu se pak staví proti směšování politických a církevních úřadů, jehož ztělesněním je pro něj Štěpán z Garlande, králův senešal a zároveň děkan ze Ste-Croix

v Orléansu. Bernard na tomto místě otevřeně píše, že očekává Sugerovy kroky proti tomuto stavu.

Ačkoliv, jak už bylo řečeno, se nám Sugerovy dopisy v podstatě nedochovaly, můžeme se pokusit vyhledat jeho odpovědi Bernardovi v jeho spisech a činech, případně si lze povšimnout, co v nich chybí.

V prvé řadě nás překvapí, že v Sugerových spisech nenalezneme žádný odraz jejich pozdní intenzivní korespondence (zmiňované mezi lety 1146–1149) ani žádné stopy Bernardova snažení a verbování v souvislosti s druhou křížovou výpravou. Na dopis z roku 1127 také neexistuje Sugerova odpověď. Ta je občas hledána na některých místech pro nás zajímavých spisů: např. *Ordin.* 4²⁴, kde hovoří o svých dřívějších pochybeních, která jsou pro něj motivací v pomoci jeho mnichům; či *Ordin.* 37²⁵ (a podobná pasáž v *De consecr.* 10²⁶), kde velmi expresivně popisuje nevyhovující velikost kostela zejména při svátcích a zmiňuje se přímo o ženách poutnicích, které umdlévají v davu ostatních věřících.

Je také nutno říci, že brzy po roce 1127 upadl Štěpán z Garlande v Sugerovu nemilost. Textová evidence nám však znovu chybí.

Na závěr této části bychom se měli ještě zmínit o dvou důležitých dopisech, které již nejsou adresovány Sugerovi, ale jsou považovány za klíčové v kontextu Bernardova díla a Suger

23 Jedná se o tyto dopisy: *Ep.* 369, *Ep.* 370, *Ep.* 371, *Ep.* 376, *Ep.* 377, *Ep.* 378, *Ep.* 379, *Ep.* 380, *Ep.* 381. Viz Bernard von Clairvaux 1992b, s. 682–690, 704–718.

24 Viz Suger 2006, s. 88–89.

25 Viz Suger 2006, s. 110–114.

26 Viz Suger 2006, s. 128–129.

sám je pravděpodobně dobře znal. Jsou to dopisy označené jako 1 a 2.²⁷ První z dopisů je adresován Bernardovu příbuznému Robertovi z Châtillonu, jehož odchod z Cîteaux do Cluny znamenal pro Bernarda bolestivou ránu. Jako první náznak sporů mezi těmito observacemi stojí tento dopis v přímém spojení s Bernardovou slavnou *Apologií k opatu Vilémovi (Apologia ad Guillelmum Abbatem)*. Druhý dopis je adresovaný mladému Fulkovi, pozdějšímu arcidiaconovi z Langres. Bernard mu vyčítá jeho vystoupení z řad reformovaných mnichů a tvrdí, že pro chléb pozemský bude připraven o chléb nebeský.

Po stručném představení dopisů upozorníme v další části této studie na některé aspekty dochovaných spisů našich autorů (a jejich možného vzájemného vlivu), které se týkají umění a výzdoby sakrálních prostor.

Nejčastěji se v této souvislosti mluví o (již výše zmíněné) Bernardově *Apologii k opatu Vilémovi (Apologia ad Guillelmum Abbatem)*. Tento traktát v dopisech vznikl ve 20. letech 12. století a řeší v prvé řadě otázku ospravedlnění vnější nádhery a přepychu. Lze jej rozdělit na dvě části, každá z nich má jiného adresáta, ale jako celek kritizují nabubřelost a nevkusnou, nákladnou nádheru clunyjských²⁸

kostelů.²⁹ Tato kritika by mohla stejně tak platit i na Sugera. Otázka, zda Suger *Apologii* četl, či nikoliv, však není ještě zodpovězena.³⁰ Při bližším pohledu nenacházíme u Sugera žádný bezprostřední vztah k tomuto Bernardovu dílu. Suger však bezpochyby musel s Bernardovými argumenty proti přepychu v církevních stavbách přijít do styku. Mohlo se tak také dít skrze výnosy každoročních generálních kapitul cisterciáckého řádu, avšak ani to není bez pochybností.³¹

Vedle výše nastíněných a jen poměrně těžko definitivně zodpověditelných otázek byla (podobně jako díla Sugerova)³² i *Apologia* (a zejména její dva paragrafy vztahující se k architektuře a výzdobě svatostánku) podrobena další kritice ze strany moderního bádání. Této problematice jsem se věnoval na jiném místě,³³ zde bych jen upozornil na některé její body. Až do nedávna se zapomínalo na charakter celého textu, a tím i na kontext zkoumaných kapitol. Tyto dva paragrafy (28 a 29) byly pak interpretovány samostatně.³⁴ Je tedy nutné si uvědomit, že se jedná o spis plný celé řady rétorických figur;³⁵ spis ironické,

27 *Ep. 1, Ep. 2*; viz Bernard von Clairvaux 1992a, s. 242–286.

28 Otázkou, komu byla *Apologia* určena, poťazmo jaký kostel je tak sugestivně popisován v paragrafu 29, se věnuje mj. Rudolph 1988, 1990 či Ruffer 2007, s. 155, který upozorňuje mj. na to, že tehdejší benediktinské křížové chodby byly již zdobeny florálním ornamentem.

29 K poměrně složité genezi a struktuře textu srov. např. Dinzelbacher 1998, s. 82–84; či Döbler 2007, s. 37.

30 K této otázce blíže např. Diemer 1995, s. 192, kde autor mj. upozorňuje na velký časový odstup Sugerových textů od Bernardovy *Apologie* a zdůrazňuje formální nezávislost Saint-Denis na Cluny.

31 Blíže např. Ruffer 2007, s. 153–155.

32 Viz pozn. 19.

33 Kučsa 2015.

34 Na tuto skutečnost poprvé důrazněji upozornil Rudolph 1989, s. 15–16.

35 Srov. např. Büchsel 2010, s. 167–169.

až satirické povahy³⁶ zapadající do dobového topoi spisů proti *superfluitas*, typických pro nové mnišské reformní rády 11./12. století.³⁷

Pro námi sledované téma je dále důležité, že Bernard poměrně jasně rozlišuje mezi povinnostmi mnichů a biskupů. Jeho výroky týkající se umění pak neplatí všeobecně pro umění v kostelích, nýbrž pouze pro kostely klášterní, které jsou vázány příkazem chudoby. Mnišství je pro Bernarda silně spojeno s askezí a duchovním závazkem, proto by se naprosto nemělo obírat světskou nádherou a okrasou. Naopak laici (tj. „tělesně smýšlející lid“) jsou zde popsáni jako ti, u kterých je zbožnost probouzena viditelnými ornamenty, neboť duchovními prostředky to možné není.³⁸ Tudíž má takovýto ornament ve svatostánku svou funkci a je pro Bernarda tolerovatelný.

Celkově se Bernardova kritika klášterní okázalosti dá shrnout do tří bodů: a) Nadbytečná výzdoba vzbuzuje zalíbení v pozorování a ruší soustředění k askezi. b) Tato výzdoba je velice finančně nákladná – klášterům následně nezbývají nutné prostředky pro pomoc chudým a potřebným. c) Zčásti svou nádherou, zčásti svým obsahem odvádí výzdoba pozornost

od duchovních cílů a ruší klášterní každodennost.³⁹

Vedle *Apologie* se nám však nabízí ještě další možné zdroje, ze kterých mohl Suger čerpat inspiraci, případně se vůči nim vymezovat. V literatuře se objevují zejména některá místa z Bernardových sbírek *Sentencí*⁴⁰. V jedné z nich⁴¹ je pojednáno o mouce *Starého zákona* a chlebu *Zákona nového*, kterýžto příměr (ve specifické formě) známe i ze Sugerova tzv. „anagogického okna“,⁴² a také – což je pro tuto zkoumání pasáž klíčová – v *Sent. II 178*⁴³ Bernard píše, že před Bohem stačí mít pouze „svatou mysl, čisté srdce, zbožný záměr“. Právě s tímto místem Suger polemizuje v již výše zmíněné pasáži *De admin.* 231–238⁴⁴.

Tato pasáž je pak příznačná pro Sugerův postoj vůči Bernardovi jako takový. Suger Bernardův názor plně respektuje (celá pasáž je uvozena citátem z *Ř 14,5*), následně pak však velmi sebevědomě argumentuje a své názory

36 Leclercq 1990, s. 61; Köpf 1992.

37 Srov. Rüffer 2007, s. 155; Untermann 2001, s. 101; Köpf 1992.

38 *Apol.* 28: „Et quidem alia causa est episcoporum, alia monachorum. Scimus namque quod illi, sapientibus et insipientibus debitores cum sint, carnalis populi devotionem, quia spiritualibus non possunt, corporalibus excitant ornamentis.“ (Bernard von Clairvaux 1992a, s. 192)

39 Linscheid-Burdich 2004, s. 167.

40 *Sententiae*; viz Bernard von Clairvaux 1993, s. 249–794.

41 *Sent. III* 119; viz Bernard von Clairvaux 1993, s. 686–693.

42 Srov. *De admin.* 265: „Tollis agendo molam de furfure, Paule, farinam. / Mosaice legis intima nota facis. / Fit de tot granis verus sine furfure panis, / Perpetuusque cibus noster et angelicus.“ (Suger 2006, s. 336)

43 *Sent. II* 178: „Bona providere coram hominibus debemus habitu, ne sit notabilis; actione, ne sit reprehensibilis; sermone, ne sit contemptibilis. Coram Deo: cogitatione sancta, affectione pura, intentione recta.“ (Bernard von Clairvaux 1993, s. 366)

44 Viz pozn. 6.

hledí doložit citáty z Bible. Své počínání popisuje jako službu Bohu, umění pak vnímá jako úctu k Bohu a svatým. Umění má pro něj funkci určité spirituální, duchovní pomoci při výstupu k Bohu. Nebojí se tvrdit, že umění a krása ho odvádí od světských starostí (připomeňme další klíčovou pasáž jeho díla *De admin.* 224⁴⁵), ale vždy upozorňuje, že se tak děje směrem k Bohu a pro jeho větší slávu. Pro Sugera jsou tedy *ornamenta ecclesiae* vysvědčením, které přináší jako opat svému společenství, svatým i církvi a je na ně náležitě pyšný. Zaštiťuje se biblickým textem i slavnými předchůdci, kteří jsou mu předobrazem, a je zároveň přesvědčen, že umělecká díla dokáží toho, kdo je pozoruje, vést k meditaci, a tím povznášet k Bohu.

Jak jsme tedy viděli, Suger reflektuje Bernardovy spisy pouze zčásti. Svou znalost jeho díla nečerpá pouze z *Apologie*, nýbrž také (a mimo jiné) z Bernardových *Sentencí*. A konečně je nutno na závěr podotknout, že jeho spisy nejsou koncipovány pouze jako obrana vůči Bernardovi, nýbrž jsou to více než co jiného originální a autarkní texty. Dokonce můžeme tvrdit, že se Suger snaží vytvořit si vlastní koncept výzdoby svého kostela, kritiku této výzdoby i jistý „estetický program“. Tím, že cenné předměty koncentruje k hlavnímu oltáři, umísťuje je do liturgického kontextu a zaštiťuje je tak jejich liturgickou funkcí (viz již výše zmíněná pasáž *De admin.* 231–238⁴⁶). Vyhne se tedy výtce, že by drahocennostmi podněcoval

zbožnost laiků, která se lehce přikloní k idolatrii. Materiální nádhera a drahé kameny podněcují meditaci (viz *De admin.* 224⁴⁷) a sugerují přítomnost Krista na oltáři. Dalším krokem Sugerovy kritiky umění je pak množství nápisů, kterými opatřuje řadu předmětů (ale i oken, viz slavné Sugerovo „anagogické“ okno) v kostele, a jak říká,⁴⁸ činí tak proto, „že tak různým materiálům, jako je zlato, drahé kameny a perly, nelze snadno porozumět bez popisu, jen mlčenlivým ohledáním a dílo, jež vyzařuje mnoho nádherných alegorií, je pochopitelné jen vzdělaným lidem [...]“. Vytváří tak (oproti Bernardovi, který svým přesvědčením, že umění má svou funkci pouze u lidí nevzdělaných, navazuje na dlouhou středověkou tradici sv. Řehoře, jež umění považuje za písmo nevzdělaných) umění pro lidi vzdělané, pro *litterati*. V nových částech kostela svítí světlo Nového zákona obzvláště jasně. Toto umění pro *litterati* má pak možnost spiritualitu věřícího nasměrovat na další cestu a nezůstávat u prosté materiální nádhery.⁴⁹

Hlavním cílem, který si předložená studie kladla, bylo zhodnocení jedné z tezí Erwina Panofského o zásadním vlivu Bernarda z Clairvaux na dílo

45 Viz pozn. 11.

46 Viz pozn. 6.

47 Viz pozn. 11.

48 *De admin.* 220: „Et quoniam tacita visus cognitione materiei diversitas, auri, gemmarum, unionum absque descriptione facile non cognoscitur, opus quod solis patet litteratis, quod allego-riarum iocundarum iubare resplendet, apicibus litterarum mandari facimus.“ (Suger 2006, s. 316)

49 Blíže viz Büchsel 2010.

Sugera ze Saint-Denis, a to zejména v otázce patřičné výzdoby kostelů. Studie se tedy zaměřila jednak na samotné Panofského pojetí a jeho současnou kritiku a jednak na pramenné zdroje, které vztah Sugera a Bernarda dokládají, přičemž jejich vzájemná korespondence byla pojata pouze jako zdroj podpůrný a pozornost byla zaměřena v prvé řadě na hlavní spisy obou autorů týkající se výzdoby svatostánku. Hlubší analýza jejich filosofických pozic by si vyžádala mnohem větší prostor, než který poskytuje tato drobná stať. Z výše řečeného je však zřejmé (při vědomí všech nastíněných nejednoznačností), že se otázky krásy a výzdoby dostaly do dobových diskusí. Celá tato problematika zapadá do širšího kontextu sporů mezi nově vzniklým řádem cisterciáků a tradičním mnišstvím benediktinů (vedle Sugera vedl Bernard v těchto otázkách dlouhé diskuse zejména s Petrem Ctihodným, tehdejším opatem z Cluny).⁵⁰ Tyto spory se týkaly samotného pojetí mnišství, interpretace Benediktovy řehole apod. a v těchto souvislostech je pak nutné posuzovat i odlišné názory na vzhled klášterních staveb. Bernard spojuje mnišství s askezí a v umění a ve

smyslově vnímatelné kráse vidí značné nebezpečí, které spočívá v podněcování zvědavosti mnichů a v rušení jejich pozornosti, již mají věnovat modlitbě, rozjímaní, četbě a manuální práci. Bernard vždy sleduje funkci a účel umění a je přesvědčen, že v klášteře umění a vnější nádhera svou funkci nemá. Suger se naproti tomu kráse drahých kamenů a umění otevírá o poznání výrazněji v pevné víře, že tato krása může být nápomocna touze věřících přiblížit se Bohu. Je důležité si uvědomit, že Suger většinu nejcennějších materiálů a artefaktů koncentruje k hlavnímu oltáři chrámu a množství předmětů opatřuje nápisy, které mají věřícímu pomoci odhalit symbolickou rovinu těchto předmětů. Vytváří tak umění pro lidi vzdělané, pro ty, kteří umí číst, na rozdíl od Bernarda, který vnější dekor a krásu toleruje pouze jako prostředek probuzení zbožnosti u lidí prostých, nevzdělaných.

Tyto argumenty (další nalezne čtenář výše v textu) ukazují oba protagonisty jako reprezentanty odlišných dobových názorů na charakter mnišství, a tím i na funkci umění a krásy v klášterním prostředí. ■

50 Blíže např. Kucsá 2016.

ZKRATKY

Bernard z Clairvaux

Apol. *Apologia ad Guillelmum*

Abbatem

Sent. *Sententiae*

Suger ze Saint-Denis

De admin. *De administratione*

De consecr. *De consecratione*

Ordin. *Ordinatio*

BIBLIOGRAFIE

- Adámková, I. (2006a). „Opat Suger: mezi reformou liturgie a snahou o posílení politické prestiže Saint-Denis“. In: Suger ze Saint-Denis, *Spisy o Saint-Denis* (ed. I. Adámková). Praha: OIKOYMENH, s. 9–87.
- Adámková, I. (2006b). „Přehledy bádání a historiografických diskusí: Suger ze Saint-Denis znovu? Od Panofského k dnešku“. *Český časopis historický* 2, s. 350–363.
- Badstübner, E. (ed.) (2005). *Licht und Farbe in der mittelalterlichen Backsteinarchitektur des südlichen Ostseeraums*. Berlin: Lukas.
- Behrendt, A., Rüffer, J. (eds.) (2007). *Spiritualität in Raum und Bild*. Berlin: Lukas.
- Bernard von Clairvaux (1990–1999). *Sämtliche Werke lateinisch/deutsch, I–X* (ed. G. B. Winkler), zvl. sv. II. (1992a), sv. III. (1992b) a sv. IV. (1993). Innsbruck: Tyrolia.
- Bernard z Clairvaux (2004). *O milosti a svobodném rozhodování* (ed. M. Koronthályová). Praha: Karolinum.
- Binding, G. (2000). *Was ist Gotik? Eine Analyse der gotischen Kirchen in Frankreich, England und Deutschland 1140–1350*. Darmstadt: Wiss. Buchges.
- Blažiček, O. J., Kropáček, J. (1991). *Slovník pojmů z dějin umění: názvosloví a tvarosloví architektury, sochařství, malby a užitého umění*. Praha: Odeon.

- Bock, N., de Blaauw, S., Frommel, Ch. L., Kessler, H. (eds.) (2000). *Kunst und Liturgie im Mittelalter*. München: Hirmer.
- Boem, G., Pfotenhauer, H. (eds.) (1995). *Beschreibungskunst – Kunstbeschreibung. Ekphrasis von der Antike bis zum Gegenwart*. München: Fink, Wilhelm.
- Brunn, M. B. (2013). *The Cambridge companion to the Cistercian order*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Büchsel, M. (2005). „Licht und Metaphysik in der Gotik. Noch einmal zu Suger von Saint-Denis“. In: E. Badstübner (ed.), *Licht und Farbe in der mittelalterlichen Backsteinarchitektur des südlichen Ostseeraums*. Berlin: Lukas, s. 24–37.
- Büchsel, M. (2010). „Materialpracht und die Kunst für Litterati. Suger gegen Bernhard von Clairvaux“. In: M. Büchsel, R. Müller, *Intellektualisierung und Mystifizierung mittelalterlicher Kunst: Kultbild – Revision eines Begriffs*. Berlin: Mann, s. 155–182.
- Büchsel, M., Müller, R. (2010). *Intellektualisierung und Mystifizierung mittelalterlicher Kunst: Kultbild – Revision eines Begriffs*. Berlin: Mann.
- Diemer, P. (1995). „Abt Suger von Saint-Denis und die Kunstschatze seines Klosters“. In: G. Boem, H. Pfotenhauer (eds.), *Beschreibungskunst – Kunstbeschreibung. Ekphrasis von der Antike bis zum Gegenwart*. München: Fink, Wilhelm, s. 177–217.
- Dinzelbacher, P. (1998). *Bernhard von Clairvaux: Leben und Werk des berühmten Zisterziensers*. Darmstadt: Primus.
- Döbler, M. (2007). „Bernhard von Clairvaux und seine Apologia an Abt Wilhelm zwischen innerchristlichem Pluralismus und Religionskritik“. *Zeitschrift für Religionswissenschaft* 15(1), s. 35–51.
- Gerson, P. L. (ed.) (1986). *Abbot Suger and Saint-Denis. A Symposium*. New York: Metropolitan Museum of Art.
- Chalupecký, J. (2005). *Evropa a umění*. Praha: Torst.
- Kidson, P. (1987). „Panofsky, Suger and St Denis“. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 50, s. 1–17.

- Köpf, U. (1992). „Einleitung (Apologia ad Guillelmum Abbatem)“. In: Bernard von Clairvaux, *Sämtliche Werke lateinisch/deutsch* (ed. G. B. Winkler), Bd. II. Innsbruck: Tyrolia, s. 138–142.
- Köpf, U. (1995). „Bernhard von Clairvaux: Mystiker und Politiker“. In: G. Wieland, *Aufbruch, Wandel, Erneuerung: Beiträge zur „Renaissance“ des 12. Jahrhunderts: 9. Blaubeurer Symposion vom 9. Bis 11. Oktober 1992*. Stuttgart: Frommann-Holzboog.
- Köpf, U. (2002a). „Bernhard von Clairvaux. Monastische Theologie“. In: U. Köpf (ed.), *Theologen des Mittelalters: eine Einführung*. Darmstadt: Wiss. Buchges, s. 79–95.
- Köpf, U. (ed.) (2002b). *Theologen des Mittelalters: eine Einführung*. Darmstadt: Wiss. Buchges.
- Kučsa, R. (2015). „Pojetí krásy a chrámového prostoru v díle Apologia ad Guillelmum Abbatem sv. Bernarda z Clairvaux“. In: J. Macháčková, M. Pavelková, S. Soušková (eds.), *Umění v prostoru a prostor v umění. Supplementum Zpráv Vlastivědného muzea v Olomouci* 310. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 94–100.
- Kučsa, R. (2016). „Mezi tradicí a reformou: sv. Bernard z Clairvaux a jeho pojetí architektury a umění“. Sborník z konference *Staré a nové. Staré jako východisko či překážka?* (v tisku).
- Landauer, C. (1994). „Erwin Panofsky and the Renaissance of the Renaissance“. *Renaissance Quarterly* 47(2), s. 255–281.
- Leclercq, J. (1990). *Bernhard von Clairvaux. ein Mann prägt seine Zeit*. München: Neue Stadt.
- Linscheid-Burdich, S. (2004). *Suger von Saint-Denis: Untersuchungen zu seinen Schriften Ordination, De consecratione, De administratione*. München: K. G. Saur.
- Macháčková, J., Pavelková, M., Soušková, S. (eds.) (2015). *Umění v prostoru a prostor v umění. Supplementum Zpráv Vlastivědného muzea v Olomouci* 310. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Markschies, Ch. (1995). *Gibt es eine „Theologie der gotischen Katedrale“?: nochmals, Suger von Saint-Denis und Sankt Dionys von Areopag*. Heidelberg: C. Winter.

- Neuheuser, H. P. (1994). „*Ars aedificandi – ars celebrandi*. Zum pulchritudo-Verständnis in den Kirchweihbeschreibungen des Abtes Suger von Saint-Denis“. In: A. Speer, I. Creamer-Ruegenberg, A. Zimmermann (eds.), *Scientia und ars im Hoch- und Spätmittelalter*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, s. 981–1008.
- Panofsky, R. (1957). *Gothic Architecture and Scholasticism*. New York: Meridian Books.
- Panofsky, E. (2013a). „Suger, opat ze Saint-Denis“. In: E. Panofsky, *Význam ve výtvarném umění*. Praha: Academia, s. 129–169.
- Panofsky, E. (2013b). *Význam ve výtvarném umění*. Praha: Academia.
- Rudolph, C. (1988). „Bernard of Clairvaux's *Apologia* as a Description of Cluny, and the Controversy over Monastic Art“. *Gesta. International Centre of Medieval Art XXVII*, s. 125–132.
- Rudolph, C. (1989). „Scholarship of Bernard of Clairvaux's *Apologia*“. *Citeaux* 40, s. 69–111.
- Rudolph, C. (1990). *The „things of greater importance“. Bernard of Clairvaux's *Apologia* and the medieval attitude toward art*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Rüffer, J. (2007). „Bauen für die Ewigkeit. Architektur der Zisterzienser zwischen ästhetischen Qualitäten und ethischen Werten“. In: A. Behrendt, J. Rüffer (eds.), *Spiritualität in Raum und Bild*. Berlin: Lukas, s. 129–160.
- Speer, A. (2000). „Luculento ordine. Zum Verhältnis von Kirchweihliturgie und Baubeschreibung bei Abt Suger von Saint-Denis“. In: N. Bock, S. de Blaauw, Ch. L. Frommel, H. Kessler (eds.), *Kunst und Liturgie im Mittelalter*. München: Hirmer, s. 19–39.
- Speer, A, Creamer-Ruegenberg, I., Zimmermann, A. (eds.) (1994). *Scientia und ars im Hoch- und Spätmittelalter*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Suckale, R. (1990). „Neue Literatur über die Abteikirche von Saint-Denis“. *Kunstchronik* 43, s. 62–80.
- Suger (1867). *Oeuvres complètes* (ed. Lecoy de la Marche). Paris: Hachette.

- Suger von Saint-Denis (2000). *Ausgewählte Schriften* (ed. A. Speer, G. Binding). Darmstadt: Wiss. Buchges.
- Suger ze Saint-Denis (2006). *Spisy o Saint-Denis* (ed. I. Adámková). Praha: OIKOYMENH.
- Untermann, M. (2001). *Forma Ordinis. Die mittelalterliche Baukunst der Zisterzienser*. München/Berlin: Deutscher Kunstverlag.
- Wieland, G. (1995). *Aufbruch, Wandel, Erneuerung: Beiträge zur „Renaissance“ des 12. Jahrhunderts: 9. Blaubeurer Symposium vom 9. Bis 11. Oktober 1992*. Stuttgart: Frommann-Holzboog.
- Zinn, G. A., Jr. (1986). „Suger, Theology, and the Pseudo-Dionysian Tradition“. In: P. L. Gerson (ed.), *Abbot Suger and Saint-Denis. A Symposium*. New York: Metropolitan Museum of Art, s. 33–40.